

Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1945)

Zonder respect voor het mysterie

Maar wat wij spreken, als een geheimenis, is de verborgen wijsheid van God...

1 Korinthiërs 2: 7a

Ons moderne leven heeft geen oog voor het mysterie en dat is ons verval en onze armoede. Een menselijk leven is waardevol, naarmate het het respect behoudt voor het mysterie. Kinderen hebben zulke open, heldere ogen, omdat zij weten, dat zij omgeven zijn door het mysterie. Zij zijn met deze wereld nog niet klaar, zij banen zich nog geen eigen weg en kunnen het mysterie nog niet ontlopen, zoals wij.

Wij vernielen het mysterie, omdat wij merken, dat wij hier stoten op de grens van ons eigen zijn; omdat wij over alles willen beschikken, alles willen beheersen en dat is met het mysterie nu juist onmogelijk. Het mysterie maakt ons wrevelig, omdat wij er ons niet in thuis voelen, omdat het van een ander thuis spreekt dan het onze.

Leven zonder mysterie betekent, geen idee hebben van het mysterie van ons eigen leven, van het mysterie van de andere mens, van het mysterie van de wereld; het betekent aan de werkelijkheid van ons zelf, van de ander en van de wereld voorbijgaan, het betekent aan de oppervlakte blijven.

Zonder respect voor het mysterie nemen wij de wereld alleen serieus, in zoverre zij becijferd en geëxploiteerd kan worden. Maar dat betekent, dat wij de essentiële dingen van het leven eenvoudig niet zien of ze zelfs loochenen.

Dat de wortels van een boom in het donker van de aarde verscholen liggen, dat alles wat in het licht leeft uit het donker en de verborgenheid van de moederschoot stamt, dat al onze gedachten, dat heel ons geestelijk leven voortkomt uit het verborgen donker, zoals onze liefde en alle leven, dat willen wij niet weten. Dat het mysterie de wortel is van alles wat helder, begrijpelijk en duidelijk is, dat willen wij niet horen. En als wij het horen, dan willen wij dit mysterie te lijf, dan willen we het berekenen en verklaren.

Wij willen het ontleden en het gevolg is, dat wij het leven doden en het mysterie niet ontdekken. Het onttrekt zich aan onze greep.

Inhoud

Meditatie 97

Dietrich Bonhoeffer (1906 – 1945)

Gezag, gehoorzaamheid en gezin 98

Arthur Alderliesten, Culemborg

Ds. J.H. Stark, een leerling van Kohlbrugge in Amerika (I) 99

T. van Es, Alblasserdam

Aangevochten geloof (II, slot) 101

J.K. Vlasblom, Nunspeet

De vierde eeuw 103

Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Een avond aan de Aa 104

Dr. H. Klink, Hoornaar

Een woord van Blaise Pascal (1623 – 1662)

In alles wat ik meemaak is wel iets wonderbaarlijks aan te wijzen, waarin Gods wil tot uiting komt.

Gezag, gehoorzaamheid en gezin

Jaren geleden stond een man met zijn boodschappen bij de kassa, te wachten tot hij kon afrekenen. Achter hem stond een moeder met haar zevenjarig zoontje. Het kereltje stootte steeds irritant met het boodschappenwagentje tegen de benen van de man. Na een tijdje draaide hij zich om en zei tegen zijn moeder: 'mevrouw, zou u uw zoontje willen vragen daar mee te stoppen'. 'Nou mijnheer', antwoordde de vrouw, 'dat moet mijn zoontje zelf weten. Hij krijgt een vrije opvoeding.' De man keek de mevrouw verbiijsterd aan. Hij bedacht zich niet lang en pakte een pak yoghurt van de kassaband, opende het pak en goot het leeg over het jongetje. 'Ja mevrouw', zei hij, 'ook ik heb een vrije opvoeding genoten...'

Gezag en gehoorzaamheid zijn woorden die niet alle twee in de Bijbel voorkomen. 'Gezag' vinden we niet één keer terug in de oude Statenvertaling. 'Gehoorzaamheid', zo leert een blik in 'Trommius', komen we er daarentegen wel circa honderd keer in tegen. Op internet blijkt via de meest bekende zoeksite 'gezag' acht keer zoveel hits te scoren als 'gehoorzaamheid'. De twee begrippen zijn onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Het wel of niet respecteren van gezag en gehoorzaamheid, als twee kanten van die ene medaille, bepaalt voor een groot deel de orde of het ontbreken daarvan in vele samenlevingsverbanden. En dat begint in het gezin.

Het gezin heeft van oudsher drie functies: bescherming, zorg en opvoeding.¹ Allerlei instanties en charitatieve instellingen kunnen (gedeelten van) deze functies overnemen, maar voor het kind is overleven zonder zorg, bescherming en opvoeding vanuit het gezin ondenkbaar. Het gezin als hoeksteen, voorname bouwsteen, van de samenleving... Bij deze gedachte knikken tegenwoordig – gelukkig – niet alleen meer de staatkundig gereformeerden instemmend. De laatste decennia wordt het gezin steeds meer erkend als 'een veilige haven in een harteloze wereld.'

Toch blijft het gezin onder druk staan. Hoe dan? Huwelijk en gezin bestaan bij gratie van de liefde, gerichtheid op de ander, altruïsme. Na decennia van revolutie en materialistisch gewin is onze samenleving *individualistisch* geworden. Daaraan is verbonden dat het ontplooiën van onszelf tot een belangrijke levensstandaard is geworden. Maatschappijbreed gaan op het altaar van zelfontplooiing de idealen van het gezin echter in vlammen op. Persoonlijk ambities en wensen zijn allesbepalend en wanneer echtgenoot of tijd belemmerend zijn, schudt de West-Europese echtge-

noot deze jukken van zich af in de vorm van echtscheiding en naschoolse opvang. Opvoeden? Met alle respect, maar daar hebben we de peuterspeelzaal, school en naschoolse opvang toch voor? Bovendien hebben we tegenwoordig een vrije opvoeding. Gezag, gehoorzaamheid? Belangrijk, zeker, maar vooral voor een ander.

Wat zegt de Bijbel? Enkele korte lijnen.

De grondlijn is dat het aanvaarden en gehoorzamen van gezag een kenmerk is van de vervulling met de Heilige Geest.² In Efeze 5:18 lezen we de bekende woorden: '*en wordt niet dronken van wijn, waarin losbandigheid is, maar wordt vervuld met de Heilige Geest.*' Direct daarop volgend geeft de apostel Paulus voor diverse verhoudingen aan hoe men met elkaar moet omgaan: mannen met hun vrouwen, slaven met hun heren en kinderen met hun ouders.

Voor de kinderen is het onmiskenbaar duidelijk geformuleerd: '*kinderen, wees je ouders gehoorzaam in de Here, want dat is juist*' (Ef. 6:1). Woorden die helaas ook weleens op dramatische manier dekmantel worden voor machtsmisbruik. Maar in de goede, goddelijke zin van het woord geeft de Here hier de gezagsverhoudingen aan binnen het gezin. Gehoorzaamheid aan het ouderlijk gezag wordt dus beloond met de vervulling met de Heilige Geest.

Het lijkt misschien wel erg makkelijk om in termen van gehoorzaamheid en gezag naar de kinderen te wijzen. Daar zijn dan echter ook goede redenen voor omdat de Bijbel er nadrukkelijk aandacht aan schenkt. In de wet van God is het gebod dat gaat over de verhouding kind - ouder het eerste gebod met een belofte. Aan gehoorzaamheid is de Here blijkbaar nogal wat gelegen! In Colossenzen 3:20 wordt het herhaald: '*kinderen, wees je ouders gehoorzaam in alles, dat is welbehaaglijk voor de Heere.*'

Opstand tegen ouders komt neer op oneerbiedigheid tegen God zelf, zo leert het Oude Testament. Ongehoorzaamheid aan ouders staat op hetzelfde niveau als verraad en afgoderij. Voor wie dat wel erg grote woorden vindt, lees Exodus 21:15 en 17 maar na: wie zijn vader of moeder slaat of vervloekt, moet zeker gedood worden.³ Eerbied voor ouders vloeit niet alleen voort uit de vervulling met de Geest, maar is dus ook een oudtestamentische opdracht met geldigheidspapieren tot in de nieuwtestamentische tijd.

In zowel het christendom als het Jodendom van het eerste uur werd dus veel belang gehecht aan de gehoorzaamheid van kinderen. In de Grieks-Romeinse

wereld was dat niet anders. Het gezin werd gezien als de basiseenheid van de sociale orde.⁴ De politieke, religieuze en sociale orde bestaat uit gezinnen, niet uit individuen, schreef Aristoteles.⁵

Het zal niet lang meer duren of binnen de organisatiekunde en het bedrijfsleven zullen medewerkers van organisaties meer als gezin worden benaderd. Dat komt nu voorzichtig op in de zogeheten 'business spiritualiteit'. Daarin ligt de overtuiging dat door collectieve bezieling een organisatie tot betere resultaten komt. Zo is men er in China bijvoorbeeld van overtuigd – beïnvloed door het Confuciaanse denken – dat iemand die zijn gezin niet kan leiden ook geen leider van een onderneming kan zijn.⁶

Daarmee zijn we min of meer dicht bij Paulus gekomen die leert dat een vader op een waardige manier gezag over zijn kinderen dient uit te oefenen (I Tim. 3:6). Dat is de andere kant van de gehoorzaamheid die de kinderen wordt opgedragen! De ouder - kindrelatie is asymmetrisch, niet gelijkwaardig. Het is ook geen contract waarbij twee partijen zich aan elkaar verbinden door wederzijdse verplichtingen. Ja, die zijn er wel binnen de ouder - kindrelatie. Maar niet op contractbasis, zoals relaties in onze individucultuur dikwijls benaderd worden. Het gaat immers om gehoorzaamheid jegens gezagsdragers, naar het bevel van God, ingebed in een setting van liefde. Dat betekent niet dat de gezagsdrager zijn macht naar eigen goeddunken kan uitoefenen. Gezag dragen is een grote verantwoordelijkheid en hoe dat gedaan wordt is veelzeggend voor iemands leiderschapscapaciteiten. Dat blijkt uit de lijn die Paulus trekt van het gezin naar de christelijke gemeente. Wanneer een vader namelijk geen waardig gezagsdrager is, kan hij ook geen waardig ambtsdrager zijn. *'Hij moet goed leiding geven aan zijn eigen huis, zijn kinderen onderdanig houden, in alle waardigheid. Want wanneer iemand*

niet weet hoe hij leiding moet geven aan zijn eigen huis, hoe zal hij voor de gemeente van God zorg dragen?' (I Tim. 3: 4-5).

Goede gezagsuitoefening en gehoorzaamheid binnen het gezin zijn voor de Here God van groot belang. Het is inmiddels duidelijk: het gezin is een belangrijke bron voor orde of wanorde binnen vele samenlevings- en samenwerkingsverbanden.

Gehoorzaamheid is cruciaal. Niet alleen van kinderen naar hun ouders, maar naar alle gezagsdragers toe. Helpen om gehoorzaamheid te leren (als onderdeel van opvoeding) betekent: ondersteunen in de verhouding met de Here God. Als opperste Gezagdrager komt het Hem toe dat we Hem gehoorzamen. Dat is de kern van het leven als christen. 'Alleen de gelovige is gehoorzaam en alleen de gehoorzame geloof' (Bonhoeffer⁷).

Terugdenkend aan het verhaal waarmee het artikel begon: een vrije opvoeding? De dichter van Psalm 119 dacht er vast anders over. *'Ik zal wandelen op ruime baan, omdat ik Uw bevelen gezocht heb. Ook zal ik voor koningen spreken over Uw getuigenissen en mij niet schamen. Ik verblijd mij in Uw geboden, die ik liefheb.'* (Psalm 119: 45-47).

Arthur Alderliesten, Culemborg

Noten

- 1 Andreas Kinneging, *Geografie van goed en kwaad. Filosofische essays*, Utrecht 2007⁶, pag. 184
- 2 A.J. Köstenberger, *God, huwelijk en gezin*, Kampen 2008, pag. 63
- 3 Vgl. Lev. 19:3, 20:9, Deut. 21:18-21, 27:16
- 4 Kinneging, a.w., pag. 198
- 5 Geciteerd in Kinneging, a.w., pag. 198
- 6 Paul de Blot SJ, *Business spiritualiteit – een vernieuwingsmodel voor organisaties in een crisis*, Breukelen 2011, pag. 96-97
- 7 Dietrich Bonhoeffer, *Navolging*, Baarn 2001, pag. 30

Ds. J.H. Stark, een leerling van Kohlbrugge in Amerika (I)*

In deze reeks van zes afleveringen willen we nagaan hoe de geschriften van dr. H.F. Kohlbrugge in de USA bekend zijn geworden en wie daarin de leiding heeft gehad. Daarbij zal blijken dat de man die als de schakel fungeerde tussen de theologie van Kohlbrugge en Amerika, evenals de prediker van Elberfeld een weg is gegaan van veel beproeving en leed.

Bericht uit 1892

In de *Circularcorrespondenz*, de onderlinge briefwis-

seling van de vrienden van Kohlbrugge, schreef ds. J. Künzli¹ in maart 1892 vanuit Elberfeld: "Het zal de broeders interesseren te horen, dat er de laatste tijd in Amerika een sterke vraag is naar de preken en geschriften van Kohlbrugge. Onlangs schreef iemand, die een grote bestelling plaatste: 'Het begint alom onder ons onrustig te worden, ja ook deze leer wordt hard aangepakt en dit helaas door gereformeerde broeders, die ons verdacht maken alsof wij valse broeders met een valse leer zouden zijn. Maar wij weten,

wat wij gevonden hebben, en bidden, dat de Heere ons bij Zijn Woord zal houden, opdat wij door dat Woord ook behouden blijven. Want het is een droeve tijd, waarin het Methodisme en Baptisme alles voor ons vergiftigd heeft, terwijl het zalig-worden in het doen van de mensen gelegd, en de kostelijke leer van de rechtvaardiging verdrongen wordt. Heere, ontferm U over ons en help Uw volk.^{1”2}

Ds. Adolf Keller in 1931

In 1931 schreef de Zwitserse predikant Adolf Keller³, een volgeling van Karl Barth, met enige verbazing: “Ik leerde hem (Kohlbrugge) in Amerika kennen, in een klein dorpje in Wisconsin, waar mij de dominee in het stille en afgelegen dorp Kohlbrugge preekte, die ik voorheen niet gekend had.”⁴ Keller vond dat Barths dialectische theologie ook bij Kohlbrugge te vinden was en meende aanvankelijk dat Barth die aan Kohlbrugge ontleend had. Keller gaf daarbij wel meteen toe dat Kohlbrugge ‘op de reformatorische lijn lag.’ In de buurt waar Keller op dat moment was stond Prof. Mundhenke, die in Johnsonville, Wisconsin woonde.⁵ Ook hij sympathiseerde met Kohlbrugge.

Kohlbrugge bekend in de USA

Hoe was Kohlbrugge in de USA bekend geworden? Hoe was de prediking van Kohlbrugge in Amerika gekomen?

Dat vertelt ons het levensverhaal van ds. J.H. Stark, een predikant van Duitse afkomst.

Het begon in 1877 met een triest gebeuren. De jonge dominee en mevrouw Stark hadden een ernstig zieke student, Rudolph Grau, gastvrij in hun pastorie in Sherrills Mound, Iowa, opgenomen. Deze jongeman, had in Duitsland theologie had gestudeerd en was in Halle met dr. Adolph Zahn in contact gekomen. Hij had daar diens ‘studentenkransjes’ bezocht, avondgesprekken die hij thuis met studenten over Bijbelse onderwerpen voerde. De student uit Duitsland bepaalde op zijn sterfbed dat de boeken die hij had meegebracht voor zijn gastheer zouden zijn. Daaronder was ook het boek van Adolph Zahn⁶ *Wanderung durch die Heilige Schrift*.⁷ Zo werd ds. Stark niet alleen bekend met de theologische opvattingen van Kohlbrugge c.s., maar hij maakte deze ook tot de zijne.⁸ Het begin mag ons dan duidelijk zijn, maar wie was deze ds. Stark?

De levensloop van ds. J.H. Stark

Jeugd en studie

Aan zijn levensbeschrijving, te vinden in een na zijn dood uitgegeven bundel preken⁹, ontleen ik het volgende.

Jacob Hill Stark werd op 11 mei 1848 te *Wald Uelversheim*, een dorpje in Hessen-Darmstadt, geboren. Zoals vele tienduizenden in de 19^e eeuw vanuit Duitsland emigreerden naar Amerika, zo deed ook de familie Stark in 1856. Zij vestigde zich op een boerderij in Germantown, Wisconsin, en sloot zich aan bij een Duitstalige gemeente, die evenals in haar vaderland een gemeente van de ‘Union’ was, waarin dus Lutheranen en Gereformeerden waren verenigd. De kerkelijke omstandigheden waren toen nog zeer ongeordend en onbevredigend. In 1860 kreeg de gemeente te Granville in zekere ds. Ernst Kudobe¹⁰ een nieuwe predikant. Ook in Germantown leidde hij wel diensten en de preken van deze overtuigd gereformeerde dominee maakten op de opgroeiende jonge man en op zijn familie en enige anderen, een zodanige indruk, dat zij zich van hun gemeente losmaakten en zich bij de presbyteriaanse gemeente aansloten. De zoekende jonge man werd steeds meer door de waarheid gegrepen en geleidelijk rijpte in hem het besluit zich aan het ambt van predikant te wijden. Het ontbrak hem niet aan begaafdheid, want van zijn vroegste jeugd aan toonde hij een buitengewone leergierigheid en hij had een heel goed verstand, zodat een buurvrouw eens van hem zei:

“Deze knaap zal eens nog veel van zich doen spreken.”

In 1867 ging hij naar de Theologische School van de Presbyteriaanse Kerk in Dubuque, Iowa.¹¹ Daar studeerde hij met vlijt en doorzettingsvermogen. Het laatste jaar van zijn studietijd was hij daar als leraar in de lagere vakken werkzaam. Bevredigend vond hij echter deze opleiding tot het predikambt niet. Hij wilde een diepere en bredere opleiding. Dat werd hem door sommigen in zijn omgeving erg kwalijk genomen en uitgelegd als hoogmoed. Waarom had hij niet genoeg aan de opleiding in Dubuque? Maar hij liet zich niet uit het veld slaan en zijn keus viel op de voortreffelijke, presbyteriaanse opleiding te Princeton, in New Jersey. In 1873 trok hij daarheen en bracht er drie jaar door. Zijn dorst naar kennis vond hier een rijke volheid op alle gebied van de theologische wetenschap en met lust en ijver verzamelde hij een goede voorraad van de reeds lang gewenste kennis. Hij maakte zich nu een nog grondiger kennis van de grondtalen van de Heilige Schrift eigen en doordat hij in zijn latere leven de Hebreeuwse en Griekse teksten regelmatig las, heeft hij deze kennis steeds vermeerderd. Nu ontdekte hij pas wat studeren is! De geleerde dr. William Henry Green (1825 - 1900), die ook door dr. A. Zahn zeer gewaardeerd werd vanwege zijn verdediging van het Oude Testament tegen de kritiek daarop, sprak hem erg aan. Diens voorlezingen over het Oude Testament waren voor hem erg waardevol. Bijna nog meer was

hij ingenomen met de voorlezingen van Charles Hodge (1797 – 1878) over het leven van Jezus en het apostolische tijdperk. Hodge was een van de belangrijkste gereformeerde theologen van zijn tijd. In zijn preken en colleges was iets van een ‘weerklink’ van de theologie van prof. J. Wichelhaus te horen. Van de drie jaren in Princeton heeft Stark nooit spijt gehad. Hier werd de basis gelegd voor een goede, kerkelijke orthodoxie, die naderhand verdiept werd toen hij de geschriften van Kohlbrugge, Zahn en anderen leerde kennen. Hij moest toen bekennen dat hij weer veel moest afleren van wat hij geleerd had.

In het voorjaar van 1876 sloot hij zijn studie af. Het was een belangrijk moment in zijn leven. Vol hoop vervolgde hij zijn levensweg, maar wat stonden hem veel teleurstellingen te wachten! Gods wegen zijn toch zo geheel anders dan onze wegen en vele teleurstellingen kunnen niet uitblijven bij hen die Hij leidt. God leidt de zijnen in de woestijn, Hij gaat soms met hen als het ware door de dood heen. Zó oefent Hij hen en maakt hen vruchtbaar in Zijn dienst.

T. van Es, Alblasserdam

*Dit is de tekst van een uitvoeriger artikel dat te vinden is op de website van ‘Ecclesia’.

Noten

- 1 Julius Künzli (1834 -1901), opvolger van Kohlbrugge in de gemeente te Elberfeld.
- 2 Uit de *Circularcorrespondenz*, brief van J. Künzli, dd. 2 maart 1896. Manuscript in mijn bezit. Vertaling uit het Duits.
- 3 Adolf Keller (1872 - 1963), predikant te Zürich. In 1924 Europees secretaris van het Amerikaanse *Federal Council* geworden. In de 30er jaren koos hij de kant van de

- Bekennende Kirche. In 1954 emigreerde hij naar Amerika.
- 4 A. Keller, *Der Weg der dialectischen Theologie durch die kirchliche Welt*, München 1931, S. 13.
- 5 W. Otten, *Uit het levensboek van dr. H.F. Kohlbrugge*, Houten 1992, blz. 177. Zie ook: H. van Druten, *Hoe dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd*, Leiden 1884, blz. 192.
- 6 [Johann Kleophas] Adolf Zahn (1834 -1900), leerling van Kohlbrugge. Werd in 1876 beroepen als tweede predikant naast ds. J. Künzli, maar al gauw werd hem daar het leven onmogelijk gemaakt. Die gebeurtenis heeft hem voorgoed geknakt. Schrijver van veel boeken, waarin Zahn Kohlbrugges leer naar voren brengt, maar tevens de nadruk legt op Luther en vooral Calvijn.
- 7 A. Zahn, *Wanderung durch die heilige Schrift*, Halle 1869. Dit boek werd “in gemeenschap des geestes en broederlijke hoogachting” opgedragen aan prof. E. Böhl te Wenen en ds. J. R. Wolfensberger te Zollikon, Zwitserland, beiden leerlingen van Kohlbrugge. Ds. Stark getuigde later: “De werken van Zahn waren voor ons als stemmen uit een andere wereld.”
- 8 W. Otten, *Uit het levensboek van dr. H.F. Kohlbrugge*, Houten 1992, blz. 177. Ook H. van Druten, *Hoe dr. H.F. Kohlbrugge predikant werd*, Leiden 1884, blz. 192 vertelt van deze student.
- 9 J.H. Stark, *Zeugnisse Reformierter Lehre*, Cleveland 1909, S. VII-XVI. W. Otten, *Uit het levensboek van dr. H.F. Kohlbrugge*, Houten 1992, blz. 177, vermeldt als enige zijn volledige naam: Jacob Hill Stark
- 10 Ook ds. E. Kudobe was als kind met zijn ouders vanuit Duitsland (Pruisen), in 1851, naar de V.S. gekomen.
- 11 Deze opleiding was in 1852 gesticht voor Duitse immigranten, die als evangelist en predikant in het midwesten de kerk wilden dienen. Zij heette naar de stichter aanvankelijk “Van Vliet Seminarie.” In 1864 werd de naam “Duitse Theologische School.” Tegenwoordig heeft zij de status van universiteit.

Aangevochten geloof (II, slot)

Johannes Calvijn

Het thema van de aanvechting bij Calvijn behandelt De Reuver in een tweede essay onder de titel *Onder het kruis*, de visie van Johannes Calvijn (1509-1564). Al omschrijft Calvijn het geloof als “een vaste en zekere kennis van Gods goedgunstigheid jegens ons, die haar grond vindt in de waarheid van de genadige belofte in Christus en door de Heilige Geest aan ons verstand geopenbaard en in ons hart verzegeld wordt”, toch wist ook Calvijn van de aanvechting van het geloof, niet alleen theoretisch, maar bij ondervinding. (blz. 55) Hij constateert dat de gelovigen “onophoudelijk te strijden hebben met hun eigen gebrek aan geloof.” In allen is met het geloof altijd “het ongelooft vermengd.” Gods kinderen hebben een dusdanig

geloof dat ze voortdurend bidden of de Heere hun ongelovigheid te hulp komt. (blz. 57v.)

In karikaturale voorstellingen werd Calvijn soms getekend als een “onwrikbare geloofsheld of ijzeren despoot, maar de werkelijkheid was anders.” De Reuver verwijst hierbij naar Calvijns brieven, waarin naast redenen tot vreugde ook sprake is van tranen en intens verdriet. Verder verwijst hij naar Calvijns commentaar op de Psalmen uit 1557, waaruit blijkt dat “zijn eigen ervaringen hem niet weinig hebben geholpen om de strekking van de Psalmen te verstaan en te vertolken.” Calvijn verklaart zelf in zijn inleiding: “De Psalmen waren voor mij geen onbekend terrein waar ik doorheen moest trekken. Als ik me niet vergis zullen de lezers wel merken dat ik bij de uitleg van Davids

intiemste gevoelens kan spreken als over dingen die ik zelf uit persoonlijke ervaring ken." "Het zijn" – aldus De Reuver – "met name de negatieve gevoelens van twijfel, pijn en ballingschap die bij Calvijn – zelf een ontheemde die zich in Genève levenslang een vreemde deling voelde – herkenning opriepen." (blz. 60)

In de aanvechting vindt volgens Calvijn de botsing plaats tussen het geloof en het redenerend verstand, "die verwenste wijsheid van de mensen, die de grootste vijand van het geloof is." Deze menselijke wijsheid ziet immers slechts aan wat voor ogen is, en dit zichtbare is vaak in tegenspraak met wat door God is beloofd. De duivel maakt daarvan sluw gebruik door de vraag op te werpen: "Waar is nu je God? Zie je niet dat je door God verworpen bent?" (blz. 62v.) Calvijn wist van deze paradoxale geloofservaring zoals o.a. blijkt uit zijn uitleg van Genesis 22 (Gods opdracht aan Abraham om zijn zoon te offeren), Psalm 22, Psalm 69 en Psalm 77 en uit brieven, die De Reuver citeert.

Op de vraag wie de auteur van de aanvechting is, wijst Calvijn de duivel als de schuldige aan, maar evenals Luther weet hij dat God de eigenlijke werkmeester is, die de duivel als zijn instrument gebruikt. "God echter vecht ons met geheel andere bedoelingen aan dan satan. Terwijl de duivel geen ander oogmerk heeft dan ons te verderven en te verdoemen, vecht God ons aan om ons te beproeven en door oefening te stalen. Zo toetst Hij ons geduld en traint Hij ons in nederigheid en zelfverloochening. De doorn waarmee Paulus door de duivel werd aangevochten was vergiftigd, maar wat van nature verderfelijker was, werd door Gods buitengewone weldaad veranderd in een probaat medicijn." (blz. 66)

"In het spoor van Luther wijst Calvijn er bij herhaling op, dat de aanvechting een gestalte is van de gelijkvormigheid aan Christus en wellicht nog meer dan Luther lijkt Calvijn weet te hebben van de externe factoren van de aanvechting, zoals vervolging en onderdrukking van gelovigen en het raadselachtige van het Godsbestuur." (blz. 70, 78) De Reuver beëindigt zijn behandeling van Calvijns visie met de vaststelling: "De hoop van het geloof ligt onverbreekelijk verankerd in het Woord dat van geen wankelen weet." (blz. 79)

Hermann Friedrich Kohlbrugge

Het thema van de aanvechting bij Kohlbrugge behandelt De Reuver in een derde essay onder de titel *In de smeltkroes*, Hermann Friedrich Kohlbrugge (1803-1875). Reeds in zijn *Woord vooraf* in deze bundel heeft De Reuver een prachtig en aansprekend voorbeeld weergegeven uit de prediking van Kohlbrugge om de weg van een christen naar de heerlijkheid te

beschrijven. De route daarheen is een kruisweg. "Kohlbrugge gebruikte daarvoor een aansprekend beeld, dat destijds voor het grijpen lag. In de omgeving van Elberfeld bevonden zich namelijk twee boerenhoeven, waarvan de ene 'Trübsal' (droefenis) heette en de andere 'Freudenberg' (berg van de vreugde). Het eigenaardige was nu dat je de hoeve 'Freudenberg' alleen kon bereiken, als je over het erf van de hofstede 'Trübsal' liep. Zo voert de weg van een christenmens volgens Kohlbrugge uitsluitend door de engte naar de ruimte." (blz. 8v.)

In het hoofdstuk over de aanvechting bij Kohlbrugge geeft De Reuver nog veel meer treffende aanhalingen uit de prediking en de brieven van Kohlbrugge. In zijn publicaties is opvallend vaak sprake van de aanvechting die met het geloof gepaard gaat. De Reuver concludeert dat Kohlbrugge ook op dit punt bij Luther in de leer is geweest en noemt Kohlbrugge zelfs "tot op zekere hoogte Luthers dubbelganger." (blz. 83) Ook Kohlbrugge wijst evenals Luther en Calvijn op de duivel als de bewerker van de aanvechting, maar "waardeert haar ten diepste als weg en werk van God zelf." (blz. 89) Ook voor Kohlbrugge vermag de duivel niets anders dan "hand- en spandiensten aan God te verlenen." "Telkens maakt God menselijke verlegenheid tot zijn gelegenheid." (blz. 90) Voor Kohlbrugge is "alleen het aangevochten geloof het echte. Het ingebeelde geloof – 'Wahnglaube' noemt hij dat – staat er voortdurend ongeschokt en onbetwist bij. Altijd kan het de rug rechte. Het ware geloof gaat echter struikelend en wankelend zijn weg." (blz. 93v.) De aanvechting heeft een heilzaam doel. De Reuver wijst vijf motieven aan: alleen zo leren we acht te slaan op het Woord en dringen door in de diepste bedoeling van de Schriften; zo komt de 'rechte Christuskennis' tot stand; zo leren we des te ernstiger bidden; zo leren we in God alleen te roemen en Hem te loven en men leert daardoor zich niet al te zeer te hechten aan dit tijdelijke leven. (blz. 95v) Het komt erop aan dat de aangevochten mens er zich "doorheen gelooft" en het woordje "nochtans" leert verstaan. In zijn *Uitleiding* geeft prof. De Reuver nog de volgende treffende karakteristiek van Kohlbrugges prediking door van wijlen dr. S. Gerssen: "God zoekt de mens, Christus zoekt een hart dat zo leeg en arm is dat Hij er helemaal in wonen kan, de Heilige Geest zoekt een klankbodem voor al zijn troostvolle woorden. En Hij begint om zo te zeggen van onderop: waar de armoede het grootst is, daar trekt zijn liefde Hem het eerst naar toe. Waar de nood het grootst is en de verlorenheid het diepst, daar begint het Evangelie. Zo is het ook in deze preken net alsof de antenne wordt uitgezet om toch

vooral het geroep der armen op te kunnen vangen." Gerssen voegt eraan toe dat het een troost betreft die haaks staat op alles wat een mens bij zichzelf ervaart en dat ze alleen werkelijk gehoord kan worden door mensen die aangevochten worden en die zelf niet bij de genade kunnen komen. "Aan diegenen wordt de belofte van het heil geschonken. Zij kunnen deze belofte ook niet afwijzen, daar zijn ze te arm voor. Ze kunnen alleen maar vasthouden aan Christus en aan het volle heil in Hem. Alles hebben ze tegen, maar de Heere Jezus is voor hen genoeg." (blz. 109)

Wij mogen prof. De Reuver dankbaar zijn dat hij op

De vierde eeuw

Vóór mij ligt een boek van Wim Jurg, dat in het vorige jaar bij Uitg. Damon B.V. in Budel is uitgekomen: *De vierde eeuw of hoe het christendom staatsgodsdienst werd*.¹ Een boek, waarin de schrijver wil laten zien, hoe in de vierde eeuw – een eeuw, die, begonnen met hevige christenvervolgingen, uitliep op een verbod van overheidswege om de oude goden te blijven vereren – het christendom een macht van betekenis in de Romeinse staat geworden is.

Het boek telt zeven hoofdstukken:

1. *De tuinerende god*. Een hoofdstuk over keizer Diocletianus, de laatste keizer, die de christenen heeft vervolgd, een krachtig bestuurder overigens, die vooral naam heeft gemaakt door de invoering van een nieuw belastingstelsel, dat het eeuwenlang heeft uitgehouden.
2. *Een net niet heilige keizer*: keizer Constantijn de Grote, onder wiens regering het christendom de toonaangevende godsdienst in het Romeinse Rijk is geworden.
3. *Het nieuwe en het oude Rome*: het Rome van vóór Constantijn, de oude hoofdstad van het rijk, en het in opdracht van hem gebouwde Constantinopel, de nieuwe hoofdstad.
4. *De heidense asceet die van de oorlog ging houden*: keizer Julianus de Afvallige, die geprobeerd heeft het tij te keren en de vroegere staatsgodsdienst in ere te herstellen.
5. *De keizer die door goddelijke wraak zelfs geen graf kreeg*: keizer Valens, die in 378 bij Adrianopel, in een veldslag tegen de Goten, is gesneuveld.
6. *Nog eenmaal de goden*: over de regering van Theodosius de Grote.
7. *Hoe het verderging: de afbeelding van God op aarde*: de ontwikkelingen na Theodosius.

zo'n zorgvuldige wijze de tere kwestie van de geloofs-aanvechting in deze studie aan de hand van Luther, Calvijn en Kohlbrugge aan de orde heeft gesteld. De bovenstaande sterk verkorte weergave is vooral bedoeld als aansporing om deze bundel zelf aan te schaffen en ter hand te nemen. Om de prijs hoeft u het niet te laten, u wordt zeer veel waardevols geboden dat u kan verrijken en de weg kan wijzen in deze soms verwarrende problematiek en ons geloofs- wil openen voor Christus Jezus, de overste Leidsman en Voleinder van het geloof en de enige ware troost die wij in Hem ontvangen, beide in leven en sterven.

J.K. Vlasblom, Nunspeet

Jurgs pennenvrucht wordt door de uitgever gepresenteerd als "een meeslepend boek over een beslissende eeuw in de verhouding tussen staat en christendom en tussen staat en godsdienst in het algemeen." Daarmee is niets te veel gezegd. Ons worden tal van wetenswaardigheden verteld, die voor onze kennis van de vierde eeuw zonder meer een verrijking betekenen. De schrijver heeft dan ook heel veel spuurwerk verricht. Hij heeft een groot aantal – oude en nieuwe – bronnen aangeboord, waardoor wij een heldere kijk krijgen op de geschiedenis van het Romeinse Rijk in het door hem beschreven tijdperk. De staatkundige incl. militaire ontwikkeling krijgt overigens heel wat meer aandacht dan de kerkhistorische kant van de zaak, waarvoor de auteur kennelijk minder interesse heeft. Wij worden overstelpt met gegevens over oorlogen, veldslagen en moordpartijen, terwijl kerk en theologie min of meer in de schaduw blijven.

Ten slotte nog enkele opmerkingen over stijl en taalgebruik. *De vierde eeuw* is, als gezegd, een boeiend boek, dat zich echter niet altijd even gemakkelijk laat lezen. De stijl, min of meer populistisch getint, is hier en daar erg slordig. Vooral de interpunctie laat veel te wensen over. Herhaaldelijk worden hoofdzinnen, die, als zodanig, door een punt gescheiden hadden moeten worden, door komma's aan elkaar geregen, terwijl de schrijver anderzijds niet zelden een nieuwe zin begint, waar een bijzin de voorkeur verdiend zou hebben. Daarnaast heeft hij de onhebbelijke gewoonte om bepaalde mededelingen, die hij de lezer niet wil onthouden, tussen komma's, in de tekst in te vlechten, - toevoegingen, die tussen haakjes op gedachtestreepjes veel beter tot hun recht zouden komen. Een en ander werkt uiterst vermoeiend en komt de leesbaarheid beslist niet ten goede. En dat is erg jammer.

Dit neemt echter niet weg, dat wij *De vierde eeuw* graag in onze kring introduceren, en wel vooral gezien het feit, dat de historisch geïnteresseerde lezer in dit boek ruimschoots aan zijn trekken komt. Daar *Ecclesia*, naar ik meen te weten, onder zijn abonnees een relatief groot aantal lezers van deze categorie telt, ver-

Een avond aan de Aa

Ongeveer een jaar geleden bereikte mij het verzoek om in de zomer van 2012 in Den Bosch een lezing te houden over het boek *Het Rode Paard* van Eugenio Corti, dat toen juist door 'Uitgeverij Wever van Wijnen' op de markt was gebracht.

Pastoor Michiel Peters was het die het contact met me legde: een jonge man, bleek me, midden dertig, die iets gedrevens heeft. Toen ik hem ernaar vroeg, vertelde hij me ondermeer dat hij in Italië had gestudeerd en ettelijke jaren in Rusland had gewoond. Hij spreekt goed Russisch en Italiaans. Hij woonde zowel in Siberië als in Moskou. Nu vericht hij werkzaamheden ondermeer in het seminarie in Den Bosch.

Samen met anderen organiseert hij sinds enkele jaren in die plaats thema-avonden. Ze worden gehouden in een modern gebouw, dat ooit een kerk was en nu omgebouwd is tot een ontmoetingscentrum. Het staat aan de Aa. De avonden heten dan ook heel toepasselijk: 'Avonden aan de Aa'. Ze worden maandelijks gehouden. Een derde deel van de ongeveer 150 mensen die de avonden bezoeken is student, een derde deel wordt gevormd door parochianen. Het overige deel betreft geïnteresseerden die in de buurt wonen.

Het was een bijzondere ontmoeting, zowel in de middag, toen mijn vrouw en ik al welkom geheten werden, als in de avond. We troffen elkaar in het seminarie en bij de ouders van de pastor, waar we de maaltijd gebruikten. Tijdens de gesprekken werd er grote zorg geuit over de teruggang in de katholieke kerk. Deze heeft niet alleen te maken met de negatieve publiciteit van de laatste jaren, het is een trent die al eerder ingezet is.

Met dit in gedachten werd ik aan het begin van de avond voorgesteld aan meerdere jonge mensen die de avond organiseerden. Een groot deel van hen waren broers, zussen en zwagers van de pastoor, maar er waren ook anderen: vrienden van hen, die me welkom heetten. Zij waren al vroeg in het ontmoetingscentrum omdat ze enkele Russische en Italiaanse liederen instudeerden, die ze later buitengewoon zuiver zongen. Voor de vertaling ervan had de pastoor gezorgd. Een van de liederen komt in het boek van Corti voor. Het waren frisse jonge mensen, opgevoed door betrokken ouders, voor wie het geloof in Christus iets betekent. Wat de 'huisgemeente' niet kan doen! Welk een uitstraling ze kan hebben! bedacht ik me. Temidden van

wacht ik, dat het boek zeker in onze kring de nodige aandacht zal trekken. De eeuw van Constantijn en de schrijver van het boek zijn dit zonder meer waard.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noot

1 ISBN 978 94 6036 016 9. Prijs: € 29,90.

het verval van de kerk, is dit er toch maar!

Voorafgaand aan de avond had ik een kort gesprek met een vooraanstaand geestelijke uit de katholieke kerk. Hij was wat somber gestemd. Wat is er veel oppervlakkigheid. Wie vraagt nog naar waarheid? Het was duidelijk dat hij er werkelijk 'mee zat'. Ik kon hem enigszins bemoedigen door een citaat te geven van een schrijver die hij goed kent en die ook in protestantse kring erg gewaardeerd wordt: Romano Guardini. Ook vertelde ik hem van een uitspraak van dr. W. Aalders, die hij van naam bleek te kennen. Ze hebben dezelfde strekking: Het zal eenzamer worden voor de christenen en moeizamer. Maar: bedenk, dan mag je ook rekenen op meer wonderen, *aux grands maux, grands remèdes!*

Toen kwam het boek van Corti aan de orde. Het trof in zekere in doel. Ik had in mijn voorbereiding de nadruk al gelegd op het eigenlijke thema van het boek: jonge mensen die in de vooroorlogse jaren in een besloten christelijk milieu groot werden, waar ze authentiek geloofsleven proefden, komen in de grote wereld en houden zich staande. Ze weten hun geloof vast te houden en vruchtbaar te maken. Dat gebeurde in de oorlog. Daarover gaan de eerste twee delen in het boek. Ze hebben als motto: 'het rode paard' en 'het vale paard', aanduidingen ontleend aan *Openbaringen aan Johannes*. En wat bijna nog lastiger was: ze deden dit ook, zoals het derde deel laat zien, in de na-oorlogse jaren in een gesecculariseerde tijd. Het motto van dit deel is: 'de boom des levens', dat aangeeft: en toch bloeit er iets op.

Dezelfde geestelijke vroeg me na de lezing, waarom het boek mij als hervormd predikant zo had aangesproken. Ik vertelde dat het veel herkenning had opgeroepen. Iets van de 'volkskerk' die Corti beschrijft, ken ik wel, ondermeer in de streek waarin ik woon. En vooral: het had me zo aangesproken vanwege de trouw van de jonge mensen die in het boek getekend worden. Terwijl ik dit antwoord gaf, en de zaal inkeek, naar zoveel jeugdige gezichten, realiseerde ik me dat iets dergelijks niet alleen in de na-oorlogse jaren in Italië te vinden was. De 'avonden aan de Aa' weerleggen die gedachte. Het is er nog!

H. Klink, Hoornaar